

Profesjonsetikkens grunnlag

Per Nortvedt

SPS arbeidsnotat nr. 7-2005

Selv vil jeg ikke argumentere for en sterk posisjon versus Grimen. Det vil blant annet si at jeg **ikke** hardt vil insistere på at profesjonsetikk grunnleggende sett må forstås ut fra et relasjonelt eller individualetisk synspunkt. Selv kan jeg ha sympati for et slikt synspunkt, fordi jeg mener at all etikk springer ut av en intuisjon som er andreorientert, forstått som en evne til å oppleve ubehag ved andre, konkrete personers lidelse. Altså etisk ansvar skapes ikke *in the first place* via kontrakter, rasjonell deliberasjon, herredømmefrie diskurser eller liknende. Etikk og etiske hensyn *videreføres* gjennom en slik kommunikativ rasjonalitet, men det er ikke refleksjonene som skaper etikken [1]. Grunnleggende for ønsket om en rettferdig verden og rettferdige institusjoner er etter mitt syn, ikke fordi dette er en god og gjennomtenkt måte å organisere samfunnsmaskineriet på, med minst omkostninger for den enkelte borger totalt sett osv. Grunnlaget for rettferdighet er at det i utgangspunktet er en sensibilitet som binder mennesker sammen i hensynstaken overfor hverandre, eller som i det minste gjør omsorg og medmenneskelig ivaretagelse mulig (Nortvedt og Grimen 2004). Det betyr igjen at moralske hensyn ikke er skapt gjennom en gjennomtenkt, rasjonell og konsensusdannelse prosess fordi man i utgangspunktet måtte tøyse en alles kamp mot alle, eller menneskets grenseløs egoisme. Et slikt Hobbesiansk syn på etikk mister det verdifulle utgangspunktet en etikk må ha i en menneskeforståelse som både psykologisk og erfaringsmessig må være realistisk. Med andre ord: En er ikke opptatt av rettferdighet bare fordi en rettferdig orden og fordeling av samfunnets goder er en fornuftig måte å ordne samfunnet på. Er det ikke slik at en bryr seg om rettferdighet først og fremst fordi andre mennesker angår en, fordi en bryr seg om andre mennesker? En kan tenke "bry seg om " her ikke i en veldig tykk forstand, i form av tette relasjoner, men simpelthen det faktum at det hører med til å være menneske at andres situasjon, lidelse etc involverer en i former for deltakelse.

Det er med andre ord en grunnleggende, ikke reflektiv sensibilitet som binder menneskene sammen i etiske hensyn. Evnen til å føle ubehag ved andre og fremmede personers lidelse er ett uttrykk for en slik sensibilitet. Den kanadiske filosofen Charles Taylor sier det slik: "There seems to be a natural, inborn compunction to inflict death or injury on another, an inclination to come to help of the injured or endangered. Culture and upbringing may help to define the boundaries of the relevant "others", but they don't seem to create the basic reaction itself" (Taylor 1989, p. 4-5.)

Men det er likevel ikke en slik Levinasiansk eller nærhetsetisk tese om etikkens grunner jeg primært skal forsvare her. Dette er også fordi profesjonsetikk etter mitt syn nettopp er i en særstilling i det den både har et politisk og institusjonelt grunnlag, hvor upartiske hensyn er viktig, og den bygger på relasjonelle hensyn der lojalitet til klient, bruker pasient, og en viss form for partiskhet er det sentrale [2]. Det betyr at også det politiske grunnlaget for profesjonsetikk må forstås normativt etisk. Vi kan ikke plausibelt hevde at profesjonsetikk må forstås politisk og ikke etisk, men vi kan hevde et annet etisk perspektiv der upartiskhet og fordelingsrettferdighet er det vesentlige for en grunnlagsforståelse av profesjonsetikk og ikke lojalitet til eller barmhjertighet med enkeltpersoner..

Spørsmålet er derfor om Grimen og undertegnede er uenig om 1. Hvorvidt profesjonsetikk grunnleggende sett må bygge på etikk overhodet når det sies at den må bygges på politikk. 2. Hvis en impliserer en forståelse av etikk i begrepet politikk her, hva slags forståelse av etikk er i så fall dette og er det en forståelse av etikk eller forholdet mellom politikk og etikk vi kan enes om.

Jeg vil i det følgende ta for meg noen av Grimens sentrale argumenter hver for seg:

1. Etikk må bygges på politikk og ikke omvendt?

Hva er meningen med et slikt utsagn overført på profesjonsetikk? Mener en å si at profesjonsetikk har et politisk grunnlag som en form for organisering av faglige og moralske forpliktelser i velferdsstaten? Det er jeg i så fall helt enig i, men fra derfra til å si at profesjonsetikk ikke har et etisk grunnlag, men et politisk grunnlag og at det er dette som er det viktigste, det er langt mer problematisk. Eller er det som sies her, eller sies det at det politiske grunnlaget for en profesjonsetikk også må forstås etisk-normativt og at en normativ politisk teori må ha forrang i forståelsen av en profesjonsetikk? Da blir det et spørsmål hva en mener med normativ politisk teori, eller med *det normative* i en normativ politisk teori?

Hvis en mener at etikk må bygge på politikk og ikke omvendt. Men er ikke det for det første en problematisk påstand som en generell påstand om forholdet mellom politiske institusjoner og etikk? Allment sett, må ikke også staten og det politiske systemet ha et etisk grunnlag, i det minste forstått som at staten, de politiske institusjonene og velferdsstatens institusjoner må være grunnlagt på en ivaretagelse av og et vern om individers ukrenkelighet og sårbarhet?

For det andre, etikkens forrang bør etter mitt syn gjelde i enda sterkere grad for en profesjonsetikk. Hvis ikke en slik etikk utelukkende skal bli et instrument for den enhver herskende politiske og samfunnsmessige orden og organisering, hvordan kan en da si at profesjonsetikk må bygge på politikk og ikke at profesjonsetikk må bygge på etikk? At profesjonsetikk har et politisk grunnlag kan vi være enig om, men at dette politiske grunnlaget er det helt vesentlige for forståelse av profesjonsetikk er noe helt annet ?

Vi kan og må antakelig skille mellom ulike profesjonsetikker. Et grovt skille kan være å skille mellom de profesjoner som står i direkte kontakt med og hvis grunnlag for fagutøvelsen er forpliktelser overfor konkrete klienter, pasienter eller brukere (som vi ser i hjelpeyrkene).

Det andre kan være de profesjonene som har en i større grad samfunnsmessige forpliktelse, i forhold til anvendelse av teknologi til det felles beste, hvor forholdet til individuell nytte er indirekte, gjennom teknologi og vareproduksjon. Ingeniører, arkitekter er eksempler her (skillet er kanskje søkt, fordi også her står en i et forhold til en oppdragsgiver, til en klient. noe som krever redelighet, ærlighet og åpenhet i forbindelse med transaksjoner, kontraktoverholdelse etc.)

Likevel, selv om den institusjonelle og upartiske forpliktelsen er større hos ingeniøren enn hos helse og sosialarbeideren, sårbarheten hos klientene mindre og deres uavhengighet og autonomi betydelig, så må begge slike profesjonsetikker bygge på et normgrunnlag som er etisk: Lojalitet og medfølelse, redelighet og upartiskhet kan nevnes. Det betyr: Selv om profesjoner utfører en samfunnsmessig organisert virksomhet som er politisk bestemt og institusjonalisert, så betyr ikke det at *ikke* det etiske grunnlaget for en profesjonsetikk er viktigst. Igjen, hvis ikke det etiske grunnlaget for en profesjonsetikk er viktigst, uansett etisk perspektiv, hvordan vil en unngå å relativisere profesjonsetikken til de enhver tids politisk bestemte og herskende maktstrukturer? Hvordan vil en da kunne forhindre at profesjoner og profesjonsetikker utelukkende blir et redskap for de enhver tids herskende ideologier?

2. Hva slags etikk skal ligge til grunn for profesjonsetikk?

Altså: Vi må se, ikke på hvorvidt etikk skal ligge til grunn for en profesjonsetikk, noe annet ville være en *contradiction in terms*. Vi må se på *hva slags* etikk som skal ligge til grunn for profesjonsetikk.

Grimen hevder med styrke og patos, at: Det er feil å se profesjonsetikker som forlengelser av allmennmorale, nærhetsetikk, eller ulike former for religiøst motiverte moralfilosofier (hva det nå siktes til her) og lignende. Nå argumenteres det ikke særlig videre på dette punkt. Dette er et problemet fordi: Et særdeles viktig punkt å diskutere for en forståelse av profesjonsetikk blir her bare stående som påstander, samtidig som dette er påstander som provoserer, krever utdyping og begrunnelse. Noen kommentarer:

Jeg mener og har hevdet i mange sammenhenger (senest seminaret i høst i profesjonsetikk i Oslo), at profesjonsetikk skiller seg fra annen type etikk som bygger på typen upartiskhet og universaliserbare etiske forpliktelser og prinsipper på den ene siden og en strengt nærhets basert og lojalitetsbasert etikk på den andre siden. En profesjonsetikk står nettopp i et spenningsfelt mellom samfunnsmessige og politiske forpliktelser til fordel for et anonymt men rettighetsgitt fellesskap og den konkrete klient, pasient eller sårbarhetssubjekt. [\[3\]](#)

Disse sidene ved en profesjonsetikk som en normativ etikk (en teori om normative handlingsbegrunnelser), at den både har et grunnlag i upartiske og samfunnsmessige forpliktelser, samtidig som den er opptatt av individsentrerte og personlige forpliktelser, bør ikke bety at en profesjonsetikk bare på den ene siden har et grunnlag i den politiske normative orden eller på den andre siden individsentrerte og personlige intuisjoner. Tvert imot er profesjonsetikk ofte forbundet med forpliktelser som er bundet av særskilte institusjonsbaserte roller der en har en dobbelt forpliktelse, både overfor samfunnet og den enkelte klient. Det betyr for eksempel at en lege eller sykepleier både har en forpliktelse til å gjøre det beste for den enkelte pasient, samtidig som en må ta adekvate hensyn til andre pasienter, nære og fjerne, budsjetter, krav til kostnadseffektiv behandling osv. Det forhindrer likevel ikke at for eksempel både leger og sykepleiere sier at deres primære forpliktelser som klinikere er overfor den enkelte konkrete pasient og på den måten forsvare et forrangsprinsipp basert på behovenes øyeblikkelige styrke og lidelsens alvorlighet, empati, og intuisjoner om partikulær barmhjertighet.

Men det er kanskje her kjernen i noe av vår uenighet ligger, og jeg vil derfor spørre: *Hvis Grimen mener at profesjonsetikken må bygge på politikk i den forstand at dette er uavhengig av etikk er vi grunnleggende uenige. Hvis Grimen mener at det politisk-etiske grunnlaget for en profesjonsetikk er viktigst, men ikke det eneste grunnlaget, er vi uenige, men ikke så uenige.*

Fordi selv om profesjonene får sin forpliktelse fra samfunnet, så er selve den profesjonelle praksis, utøvelse og gjerning det helt sentrale å forstå for en profesjonsetikk i det minste i sosial og helsefaglig og pedagogisk sammenheng. Min påstand er at det er umulig å forstå det særegne ved profesjonsetisk praksis i disse yrkene uten å forstå de særegne relasjonelle forutsetningene for den virksomhet de bedriver.

Som sagt, dette går tilbake til et spørsmål om etikkens grunnlag, som det går for langt å utdype inngående her. Men i den grad etiske forpliktelser er skapt, ikke bare av teoretiske forestillinger og forpliktelser på universaliserbare normer, men også har et grunnlag i individers konkrete møter med hverandre, som Charles Taylor sier i *Sources of the Self*, (Taylor), så er og blir allmennmoralske forutsetninger om lojalitet, direkte ansvar, empati etc.

viktige for en profesjonsetikk. Faktisk blir dette noe av kjernegrunnlaget for hva som er etisk viktig i hjelpeyrker. Profesjonsetikk er ikke en helt ny etikk, men i relasjon til klienter og pasienter har den et grunnlag i akkurat de samme relasjonelle forutsetninger om empati etc. som all annen individorientert moral. Da er vi kanskje uenig om hva slags grunnlagsetikk (om det finnes noen) som skal ligge til grunn for forståelse av profesjonsetikk, mens vi er enige om at profesjonsetikk som en konkret normativ etikk, en yrkesetikk både må ivareta intuisjoner om likebehandling, universalitet og nærhet, lojalitet og barmhjertighet.

Men vi er kanskje ikke så enige her heller, fordi jeg vel egentlig mener at selv om en profesjonsetikk både må være upartisk og partisk i sin orientering, så ligger den primære etiske forpliktelsen til den enkelte lege, sosialarbeider, sykepleier og lærer i forhold til den enkelte, klient, pasient og elev, mer enn til den makroøkonomiske fordelingen, de fjerne andre, gruppen av elever som sådan osv. Jeg vet at dette er et kontroversielt synspunkt, men jeg lar det stå åpent til diskusjon.

En digresjon. Hva sikter du til med religiøst orientert profesjonsetikk? All moderne profesjonsetikk er sekularisert, dvs. den er fjernet fra religiøst orienterte verdssystem. I den grad en kan se spor av dette er i kan hende visse former for grunnlagsetikk ala Løgstrup og Levinas. Men ingen av denne typen etikk er primært religiøst begrunnet eller motivert, men den er motivert og søkt begrunnet fenomenologisk, filosofisk. Dette kan høres merkelig ut både med hensyn til Løgstrup og Levinas.

Men Løgstrup gjør det helt klart at han med utgangspunkt i fordringen overfor nesten slik den er formulert i Jesu gjerning og i den religiøse teksten, så er begrunnelsen hans fenomenologisk. Løgstrups etikk går tett inn på livsfenomener slik de leves ut og erfares mellom subjekter i sam-tale, en utleverthet i felles sårbarhet, i forståelsens gjensidighet. Han avdekker talehandlingen, i det han beskriver hvordan språket og den mellommenneskelige relasjon er normert i spontane non-verbale uttrykk i holdninger, i kroppslighet. Løgstrup prøver å avdekke hvordan intersubjektiviteten er grunnlagt etisk, ikke i hver enkelt handlingssammenheng, men i utgangspunktet.

Levinas prøver å begrunne etikken, ikke teologisk men religiøst, metafysisk. Det betyr at han sporer etikken bak til en tankefigur som ligger bak den egentlige betydningen av ordet religion (religiare) å strebe mot det uopnåelige, her å forstå det uendelige, det uforståelige. Etikken er for Levinas en åpning mot det andre menneske i det vi ikke kan forstå hos den andre, men som likevel taler til oss i ansvarets og anerkjennelsens språk, den andre sårbarhet, ansiktets bønn en kan gripes av, men uten å forstå hva grepetheten er, den sykes kropp som mobiliseres oss til handling uten at en kan beskrive hva den motivasjon består i. I den grad det ligger et religiøst fundament for Levinas sin etikk, så er det dette at han plasserer etikken i metafysikken. En må søke etikkens grunner i det uutgrunnelige, i det som ikke kan forstås, kategoriseres, rubriseres, begrepsliggjøres eller gjøres til gjenstand for analyse.

3. Til spørsmålet om profesjoner som sammenslutninger

Du skriver: "Om profesjonar er samanslutningar er profesjonsetikk først og fremst eit sett av normer og verdier for ei samanslutning av yrkesutøvarar". Men profesjonsetikk er mer enn en etikk mellom profesjonsutøvere. Den er også og kanskje primært en etikk overfor brukere og klienter. Og det er i dette ansvarsforholdet at ulike typer etikker, "nærleiksetikker og også almenmoraliske intuisjoner blir viktige". Og det at mange profesjonsetiske normer ikkje har

analoge normer i allmenmoralen betyr ikke at ikke noen og viktige normer i profesjonsetikk har det.

Du definerer i denne forbindelse profesjonsetikk primært som negative plikter og ikke i forhold til positive plikter som respekt for autonomi, velgjørenhet etc. Men en profesjonsetikk kan ikke bare eller primært være opptatt av hva man skal beskytte klienter mot som følge av brudd på verdier av profesjonene selv. Jeg sier ikke at negative utslag av profesjonsutøvelse er viktig å være oppmerksom på (og kanskje har vi vært det for lite) Men profesjonsetikken kan ikke ha hovedfokuset sitt på hva en ikke skal gjøre med hensyn til klienten. En profesjonsetikk må primært formulere de sett av verdier som utøvelsen skal bygge på, som retningslinjer for god profesjonsutøvelse, ikke bare utglidninger av denne samme moral.

Det er kanskje her noe av problemet med Grimens kritikk ligger. I forsøket på å ta et oppgjør med en dominerende, en kanskje for dominerende tendens til å bare fokusere på de ideelle og klientorientert hensikter med en profesjonsetikk, står en i fare for å underminere de viktige verdier en fruktbar profesjonsetikk bør bygge på. Profesjonsetikk er et område som nettopp fordi den både har et politisk grunnlag og et grunnlag i relasjonelle og partikulære forutsetninger, må stå på to ben.

Vi er da kanskje ikke uenige om dette, men vi er uenige om hvilket ben som er viktigst. Jeg er da enig at det politiske grunnlaget er undervurdert og at det er veldig viktig at dette kommer opp i diskusjonen om profesjonsetikk. Men jeg er uenig at grunnlaget for en profesjonsetikk ligger her, og i alle fall hvis dette grunnlaget betraktes løsrevet fra etiske forutsetninger overhodet, men utelukkende knyttes til politiske. Da må en i det minste si at profesjonsetikk må ha sitt grunnlag i en politisk etikk, forstått som en rettighetsbasert universell og aktørnøytral moral og ikke en partikularistisk individorientert moral.

Sluttkommentarer

På den ene siden er jeg av den oppfatning at det å knytte forståelsen av profesjonsetikk for sterkt til profesjonens samfunnsoppdrag og til de regler og normer som profesjonene av samfunnet er satt til å forvalte er viktig, men er et altfor "tynt" og overflatisk grunnlag å forstå profesjonsetikk på. Enten profesjonene er samfunnsmessige definerte og institusjonaliserte sammenslutninger, eller de i framtiden primært blir definert i forhold til sitt kunnskapsgrunnlag, så består kjernen i den profesjonsetiske praksis i forholdet til den klienten en skal tjene. Det er i minste i forhold til pasienter, brukere og klienter at praktikerne både må handle ut fra målsettinger som er faglig definerte, som forholder seg til mer eller mindre objektive standarder i forhold til hva som er klientens beste, og på den andre siden handle med basis i empati, personlig involvering og holdninger som uttrykker respekt og omsorg. Men da er allmenmoral, personlig dannelse og dyder viktige i profesjonsetisk sammenheng. Da er det dette allmenmoraliske grunnlaget en viktig del av det en profesjonsetikk vil falle tilbake på, hvis det samfunnsmessige oppdraget (som Grimen kaller det) ryker.

Mye forskning indikerer at personer som er hjelpetrengende og i sårbare situasjoner nettopp vektlegger profesjonsutøverens personlige karakteregenskaper og holdninger. De vektlegger nettopp dette at de ivaretas som personer og ikke kasus, som mål i seg selv og ikke som instrumenter for andres maktutøvelse. Det er nettopp allmenmoral de etterlyser som en viktig del av den profesjonelle rollen. Da kan en selvsagt si at profesjonsutøverens personlige moral overhodet ikke vil være noe sterkt bolverk mot illegitim maktutøvelse etc. Det er antakelig riktig, og derfor er kunnskap, faglighet og et reflektert og eksplisitt normgrunnlag viktig i en

profesjonsetikk. Men i et framtidig scenario, hvor institusjonaliserte profesjonsetiske normer bryter sammen, vil det være helt katastrofalt hvis gulvet som profesjonsvirksomheten står på også helt skulle være tømt for dyder, personlig dannelse og empati som grunnlag for profesjonsutøvelse.

Per Nortvedt

[1]Jeg snakker her ikke om hva som motiverer den enkelte moralske handling, men snarere hva som skaper eller motiverer moralske hensyn overhodet, *sui generis*.

[2] En slik form for partiskhet i profesjoner kan sees i en moderat versjon i det prioriteringsprinsippet Knut Erik Tranøy lanserer i boken *Medisinsk etikk i vår tid*. Her sier Tranøy at det er et grunnleggende prinsipp i medisinsk etikk at: Den nåværende og aktuelle pasient har en prioritet (Tranøy 1996).

[3](En bemerkning her: Det kan synes merkelig at jeg i utgangspunktet sier at en profesjonsetikk både må ha et upartisk universelt utgangspunkt og et relasjonelt, når jeg samtidig sier at all profesjonsetikk, ja all etikk overhodet må forståes ut fra en grunnlagsetikk som vektlegger sensibilitet. Det er viktig her å skille mellom nærhetsetikkperspektivet som en grunnlagsetikk, metaetikk, en forståelse av etikkens grunnlag overhodet, og det nærhetsetiske perspektivet som en normativ teori for moralske begrunnelser og handling. Det er dette siste, ikke spørsmålet om grunnlaget for en profesjonsetikk overhodet, men om ulike sider av profesjonsetikk som en normativ handlingsorientert etikk jeg nå snakker).